

دامەزراوەی فێژن بۆ لێکۆڵینەوێ ستراتیجی (VFSS)

زنجیرە تۆزینەوێ و پۆلێهکانی دامەزراوەی فێژن (VFRPS)

ژمارە بۆکراوە: VFSS-PP-2026-003

جۆری بۆکراوە: پۆلێ پەپەر

بۆکەرەو: دامەزراوەی فێژن بۆ لێکۆڵینەوێ ستراتیجی

٢٠٢٦ حوزەیرانی: بۆکەردنەوێ بەرواری

شەری رەوایی لە بەغدا

شیکاری گۆرانکارییە ناخۆیییەکانی عێراق لە نیوان سەپاندنی دەسەلات و
هەلسەنگاندنی کاریگەریدا

شەری رەوایی لە بەغدا
شیکاری گۆرانکاریه ناخۆیییهکانی عێراق لە نێوان سەیانندی دەسلالت و هەلسەنگاندنی کاریگەریدا

ژماره‌ی بلاکراوه: VFSS-PP-2026-003

جوړی بلاوکراوه : پوښی په پهر

زمان: کوردی (سۆرانی)

یہ کہم چاہیے: حوزہ ایرانی ۲۰۲۶

ISSN: له چاوه روانی تهر خانگردن

DOI: له جاوهرواني تهر خانگردن

www.visionfoundationiq.org

info@visionfoundationiq.org

مافی، له بهر گرتن

Copyright © 2026

Vision Foundation for Strategic Studies (VFSS)

هیچ به‌شیک لهم بلوکراویه نایب بهی مؤلته پیشووی دامه‌زراوه‌ی فیزن له‌بر بگریت یان بلو بکریته‌وه

ئاگادار كردنهوه

ئەو بۆچۈن، شىكارى، دەرئەنجام و راسپاردانەي لەم بىلاۋىراۋىيەدا ھاتوون تەنھا بۆ نووسىر دەگىرىنەھ و پىۋىست نىيە رەنگدانەھى فەرمى دامىزراۋەي فېژن بىن.

شیوازی ناماڑہ پیدان

فیژن (۲۰۲۶).

شهری رهوایی له به‌غدا

شیکاری گۆرانکارییه ناخوییه‌کانی عیراق له نیوان سه‌یاندنی ده‌سه‌لات و هه‌له‌سه‌نگاندنی کار یگه‌ریدا

Vision Foundation Research and Policy Series (VFRPS)

VFSS-PP-2026-003

Vision Foundation for Strategic Studies (VFSS). Sulaymaniyah, KRG

DOI: له چاو هروانی تهر خانکرد

چاکسازی و گهرا نهوهیه بو هاوسهنگی سیاسی که پیمان وایه نهگهری زیاتری ههیه که روبدات، و سئیهمیان: کاردانهوهی توندی نهو دهستهبژیره سیاسیهی که بهرژوهندیان کهوتووته مهترسییهوه. ئیمه بژاردهی دووهم به بژاردهیهکی چاوهروانکراوتردهبینین، نهگهر عهلی زهیدی نهتوانیت نهو هیزه سیاسیهی ئیستای له دهستیدایه قایل بکات به چاکسازییهکی دامهزراوهیی بهردهوام.

نهجامهکه نهوهیه، توئزینهوهکه بژاردهی دووهم به رپرهمویکی کرداری دهبینیت بو کورتخایهن، لهگهل مانهوهی دهرهفت بو گورانکاری بنهرتی، نهگهر حکومهت بتوانیت هیزی سیاسیی ئیستا بگوریت بو چاکسازی بهردهوام، بهدهر لهم شیکارییه نهکادیمییه، نهوهی له دلی شهقامهکانی بهغدا و له گوشه تاریکهکانی بریارداندا دهگوزهریت، تهنیا ململانی یاسایی نییه، بهلکو شهریکی مان و نهمانه بو نهو دهستهبژیره سیاسیهی که دهیان ساله بهشیوهیهک له شیوهکان خاوهنداریتی نهو سیستههمیان کردوه.

پیشهکی

گرنگی رووداوهکانی نهو دواپییه بهغدا، تهنها له ژماره نهو دهستگیرکراوانه یان جوری نهو دوسیه یاسایانهدا نییه که لهم چهند روزه وروژینراون، بهلکو لهو پرسیاره قوول و بی وهلامهاده که نهو رووداوانه پرسیاریکی جهوهی کرده بنهرتی گفتوگو: ناخو به کرداری کی عیراق بهریوه دهبات؟

پرسیارمهکه، لهگهل نهوهی له روالهتدا زور ساده و کورت دهردهکهویت، ههرچهنده له واقعیدا دهری خستووته سهر ناوهروکی نهو قهیرانه بنهرهتییه که له دوو دهیهی رابردودا، وهک سییهریک بهسهر پرۆسهی سیاسی و حکومرانی عیراقتا بالی کیشاوه. رهنگه نهو پرسیاره بو خوینهریکی دهرکی تهنها رستهیهک بیت، لهگهل نهوهشدا بو هاوالتیهکی عیراقتی که له نیوان دهسهلاتی فهرمی دامهزراوهکان و دهسهلاتی نافهرمی توره سییهرکاندا ژیان دهگوزهرینیت، وهلامهکهی وهک تهوموژیکی قوول و بی کوتایی وایه.

توئزینهوهکه، تهنها شیکاریی دۆخیکی سیاسیی کاتی ناکات، بهلکو ههول دهبات نهخشهی نهو هیزه نادیارانه بکیشین که له پشتی پهردوه بریار لهسهر چارمنوسی دارایی، نهمنی و سیاسیی نهو عیراقتی فیدرالن (Dodge, 2022). گورانکارییهکانی نهو دواپییه، بهو ریکارانهی که کهسایهتییه خاوهن پیگه سیاسی و دامهزراوهیییهکانی کرده ئامانج، جاریکی دیکه دهرگای گفتوگویهکی کون-نویی لهسهر سروشتی دهسهلات له عیراق، سنووری حکومرانی، و پیگهی راستهقییهی نهو لهناو توریکی ئالوز و تیکهلاوی ناوهندهکانی بریاردا کردوه (International Institute for Strategic Studies, 2025).

سهر نهبوو که ههندیک له خویندنهوهکان، نهو گورانکارییهکانی به گورانکارییهکانی چهند سالی رابردوی شانسینی سعودیه بهراورد کرد؛ بهتاییهتی لهو پرووهی که پهیمندی به ناوهندی بریاری سهروهی و بههیزکردنی

توانای دەرۆڵەتداری بۆ کۆنترۆڵکردنی توێژە بەلادەستەکان و تۆرمەکانی کاریگەرییەوه هەیه. هەرچەندە ئەم بەرۆردە لە ڕووی شیکارییەوه سەرنجراکێشە، مامەڵەکردن لەگەڵی بە شێوەیەکی ڕووکەش، دەرۆیت بەرۆ دەرەنجامی هەڵەمان ببات، چونکە هاوشتیوییی دەرۆکی لە ئامرازەکاندا، مەرج نییە هاوشتیوییی لە ژینگەیی حکومرانی، توانای جێبەجێکاری، یان ئەگەری سەرکەوتندا بەرەم بەینیت.

لەسەر ئەم بنەمایە، پرسیاری راستەقینە ئەوه نییە ئایا بەغدا هەرۆ دەرۆات مۆدیلی سعودیە دووبارە بکاتەوه، بەلکو ئەوهیە ئایا عێراق لە بنەرەتدا ئەو پیکهاته سیاسی، ئابووری و دامەزراوەییانەیی هەیه کە پڕۆژمیەکی لەم جۆرە بکاتە واقعیکی بەرەوام؟ (Mansour, 2021).

لە بەغدا ئەوهی دەرۆزەرۆیت، ناییت تەنها وەک هەلمەتییکی ئاسایی بۆ ڕووبەرۆوبوونەوهی گەندەلی یان ڕووداویکی ئەمنیی سنووردەر سەر بکریت. ئەم هەلمەنگاندنە، هەرچەندە بەشێکی راستی تێدایە، بەلام لە تێگەشتن لە ڕەهەندە ستراتیجیە قوولترەکاندا کورت دەهینیت. بە ئەگەریکی زۆرەوه، گۆرانکارییە هەنووکەییەکان تاقیکردنەوهی سیاسی قوولن بۆ پێناسەکردنەوهی پەڕۆندی نیوان سیستەمەکە و ئەو ناوەندە فرمۆرانەیی هیز کە لە دواي سالی ۲۰۰۳ هوه دروستبوون و ڕیشەیان داکوتاه (Reuters, 2026).

بە دەرۆرینیکی وردتر، وا لیک دەدریتەوه ئەوهی ئەمڕۆ دەرۆزەرۆیت کەمتر پەڕۆست بێت بە گەندەلی وەک ئامانجیکی کۆتایی، زیاتر پەڕۆست بێت بە بەکارهینانی دۆسیەیی گەندەلی وەک ئامرازیک بۆ دیاریکردنەوهی سنوورەکانی دەسەلات.

توێژینەوه کە لەو گریمانە سەرەکییەوه دەست پێ دەکات کە ئەوهی لە بەغدا دەرۆزەرۆیت، تەنها تاقیکردنەوهی توانای حکومەت نییە بۆ بەکارهینانی ئامرازەکانی هیز، بەلکو تاقیکردنەوهی ئەلۆزترە بۆ دامالینی ڕەوایی لە دەسەلاتی سێبەر، بەبێ ئەوهی ببیتە هۆی تەقینەوهی ئەو هاوسەنگییانەیی سیستەمی سیاسی لەسەر دامەزراوه.

لێرەوه ئەو ناکۆکییە بنەرەتییه دەرۆکەرۆیت کە عێراق لەم قوناغدا ڕووبەرۆوی دەبیتەوه، چونکە عێراق پێویستی بە دەسەلاتیکی ناوەندی بەهیزترە بۆ ئەوهی بتوانیت کارایی دامەزراوەکان بگەرێنیتەوه و یەگەرۆتوویی لە ناوەندی ڕیار مسۆگەر بکات، لە هەمان کاتدا، زیاتر لە دوو دەیهی پشت بە سیستەمیک دەبەستیت کە لەسەر بنەمای هاوسەنگی، گفتوگۆ و دابەشکردنی کاریگەری دامەزراوه. ئەمەش ئەو ناکۆکییە بنەرەتییه کە چارەسەرکردنی ئاسان نییە.

هەرچەند پێگەیی دەسەلاتی ناوەندی ڕیار بەهیزتر بێت، توانای دەرۆکان بۆ سەپاندنی سەرۆری و گەراندنەوهی دەسەلاتی حکومرانی زیاتر دەبیت، هەمان ئەم بەهیزکردنە دەتوانیت هاوسەنگیە سیاسیەکان تیک بەدات کە

سەرەرای لاوازییان، جۆریک لە جیگیریی رێژەیی سیستمەمەکیان پاراستوو. ئەم دژوارکێشییە، ئەو چوارچۆیە
حوکەمکارمە کە سنووری جوولە بۆ هەر پرۆژەمەکی دووبارە بنیاتنانەوهی دەولەتی عێراق دیاری دەکات.

دۆخەکە دەتوانرێت لە رێگەی پێنج ھۆکاری سەرەکییەوه لێک بدرێتەوه:

یەکەم، عێراق ڕووبەرۆی فشارە داراییەکان دەبێتەوه؛ ئەمەش بەرزکردنەوهی کاراییی خەرجیی گشتی و
کەمکردنەوهی بەفێرۆدانی سەرچاوەکان دەکاتە پێویستییهکی بەپەڵە. لە سیبەری پشەبەستنی تەواو بە داھاتی نەوتدا،
کۆنترۆڵکردنی گەندەلی دەبێتە پرسێک کە راستەوخۆ بە توانای دامەزرێوەکان بۆ پاراستنی جیگیریی داراییەوه
گرتی دراوه.

دووەم، سیستمی سیاسی عێراق بە قوناغیکی نوێی خۆریکخستنەوهی دەستەبژیری حوکمراندا تێپەر دەبێت،
لەگەڵ دەرکەوتنی مەملانێی تازە لەسەر کاریگەری، سەرچاوەکان و پێگەیی بێرێرەکان. زۆرجار ئەم ساتانە ھەلێک
بۆ دووبارە دارشتنەوهی ھاوسەنگیەکان دەرەخستێن.

سییەم، سیستمی موحاسەسەیی باو، بەھۆی کەڵەکەبوونی شکستەکان لە خەزەتگوزارییە گشتیەکان، لاوازی
کاراییی دامەزرێوەکان و فراوانبوونی کەلێنی متمانە لە نیوان حکومەت و کۆمەڵگەدا، ڕووبەرۆی دارمانی
ڕەوااییی سیاسی و کۆمەڵایەتی بووئەتەوه.

چوارەم، جوولانەوهی ھەنووکەیی رەنگدانەوهی خواستی دەسەلاتی جێبەجێکارە بۆ بەھێزکردنی سەربەخۆیی
بێرێرەکانی خۆی لەناو سیستمەمەکا، تا بتوانێت پێگەیی رێژەیی خۆی لە بەرامبەر ناوێندە جۆراوجۆرەکانی
کاریگەریدا باشتر بکات.

پنجەم، کاتەکە لەگەڵ دۆخی ھەریمی جیا ناکرێتەوه، کە ناوچەکە لە گۆرانکاریی خێرا دایە لە شێوازەکانی مەملان
لەگەڵ ھاوپیەمانییەکاندا؛ ئەمەش فشار و دەرەختی نوێ لەبەر دەم دەولەتی عێراقدا دروست دەکات، وەک ھەنگاوێک
بۆ دەرەختنی ھەنگاوی چاکسازی و پالێشتی ژینگەیی سیاسی ناوچەکە بە نەرێستەوخۆ.

ئێستا فشارە داراییەکان گەشتوونەتە ئاستێک کە حکومەت ناچارە کە بەرەنگاری گەندەلی بێتەوه. ھاوکات،
مەملانێی نیوان دەستەبژیرەکان بۆ بەدەستھێنانی پێگەیی نوێ و لە ترسی دارمانی بنەمای سیستمی موحاسەسە،
وا دەکات کە ئەم دۆخە بێتە دەرەزەمەک بۆ دەسەلاتی جێبەجێکردن لە پێناو سەپاندنی ھەبێتی خۆی. کاتەکە تەنیا
رێکەوت نییە، بەڵکو خالی یەکگرتنی قەیرانەکانە کە دەزگاکانی ناچار کردووە لە بەرگرییەوه بێتە سەر ھێرشبەری
چالاک.

پرسیاری څرنگه تهنه ئهوه نهییت که بۆچی ئهم جوولانهوهیه ئیستا دهستی پیکرد، بهلکو ئهوه بیت که ئایا ئهم ههنگاوکی کاتییه بهر قهبارهیه کراوه دهمنیتهوه که گۆرانکارییهکی بهردهوام بهرهم بهییت؟

چوارچیهی دهستووری و یاسایی بۆ گهراندنهوهی دهسهلاتی دهولت

ناتوانییت هیچ ههنگاوکی هاوشیوهی ئهم ههولانه مههست لئی بۆ به ناوهندیکردنهوهی دهسهلات بیت له عیراقد، چونکه نهگهر چوارچیه دهستووری و یاسایییهکی دیقهت بهین که پهیوهندی نیوان حکومهت، دامهزراوهکان و ناوهنده فرمجۆرهکانی هیز ریک دمخات، دژ به یهکی دروست دهییت.

دهستووری عیراق (سالی ۲۰۰۵) له پرووی تیۆرییهوه، بنهمایهکی پرووی بۆ بالادهستی دامهزراوهکان داناهه (Constitution of the Republic of Iraq, 2005). مادهی (۱۳)، دهستور وهک یاسای باله و بههرتی له ههمو بهشهکانی ولاتدا دهناسییت. له نهجامدا، هیچ ناوهندیکی هیز جا سیاسی بیت، ئهمی یان ئابووری له پرووی تیۆرییهوه نابیت سهرووی دهسهلاتی دهستووری دهولت بیت. څرنگی ئهم مادهیه لهوهدایه که مافی تاییهتی بۆ دهولت دهستههر دهکات تا یاساکانی دهسهلات و سنورهکانی دیاری بکات، ههرچهنده دژواری دۆخی عیراقی ههرگیز له نهوونی ئهم بنهمایهدا نهووه، بهلکو له سنوورداری توانای جیههگیردن و سهپاندنی یاساکان به شیوهیهکی یهکسان بههر سهرجهم هیزهکاندا بووه.

ههر وهها مادهی (۲۷)، بنهمای پاراستنی دارایی گشتی دهسهپنییت، که ئهمه پالشتیهکی دهستووری راستهوخویه بۆ ههولنهکانی بههرنگاربوونهوهی گهندهلی. څرنگی ئهم مادهیه تهنها له رهههندی یاساییدا سنووردار نییه، بهلکو دهگاته رهههندی سیاسیش؛ چونکه پاراستنی سامان و دارایی گشتی دهکاته بهشیک له «رهوایی دهستووری» ی خودی دهولت.

له لایهکی دیکهوه، مادهی (۴۷) بنهمای جیاکردنهوهی دهسهلاتهکانی (یاسادانان، جیههگیرکاری و دادوهری) دهسهپنییت. ئهمه له سیاقی ئیستادا خاوهن بایهخیکی تاییهته، چونکه ههر ههلمهتیک بۆ گهراندنهوهی دهسهلاتی دهولت، رهوایی خۆی تهنها له بریاری جیههگیرکارهوه وهرناگریت، بهلکو له هاوتهریبوونی لهگهل رپرهری دادوهری و دامهزراوهییدا بهدهستی دهییت. ئهم رهههنده دامهزراوهییه له مادهی (۱۰۲) دا زیاتر رهنگ دهاتهوه، که دهستهی پاکسازی وهک دهستهیهکی سهربهخۆ له ژیر چاودیری ئهنجومهنی نوینهران پیناسه دهکات؛ بهمهش بههرنگاربوونهوهی گهندهلی له ئامرازیکی سیاسی کاتییهوه بۆ ئهرکیکی دهستووری بهردهوام دهگۆریت.

یاسای دهستهی پاکسازی و دهستکهرتی نایاسایی (ژماره ۳۰ ی سالی ۲۰۱۱ ی ههموارکراو)، چوارچیهی جیههگیرکاری ئهم ئهرکهیه (Law of the Integrity Commission, 2011). ئهم یاسایه تهنها لیکۆلینهوه و

دۆسيه ناردن بۆ دادگا نيبه، بۆلگۆ نامرازهكانى ئاشكرادى دارايى، بهواداچوونى دهستكهوتى ناياسايى و چاودىريى بهركهوتى بهرژمونهدييهكان لهخۆ دهگرئيت.

ليردا جياوازيى نيوان رهوايى دهستورى و تواناي جيبهجيكرارى دهردهكهوت. له عيراقدا، كيشه سهرهكى نهبوونى دهقى ياسايى نيبه، بۆلگۆ ئهوه كهلهينه قوليه له نيوان دهق و جيبهجيكراندا؛ كهلهنيك كه واى كردوه دهولت، سهرهراى بوونى ياسايهكى پيشكهوتوى ريزهيه، نهتوانيت دهسهلاتى خۆى بهبى جياكارى بهسهر هممواندا بسهپينيت.

بنياى دهسهلات له عيراق: نهخشه هيزه تيكهلهكان

وهك (Hasan, 2023) دهرخستوه، سيستمى سياسى عيراق له دواى 2003 وه بهدهست پارچهپارچهبوونى بريارهوه گيروده بووه (International Crisis Group, 2024). ئاماژه بهوه دهكات كه ئهم دۆخه بووته هوى دروستبوونى ناوهندى هيزى نافهرمى كه لهگهل سيستمى حكوهراندا تيكهل بوون. بۆ تيكهشتن له گورانهكانى ئىستا، نابيت تهنا دامهزراوه فهرميهكان ببينن، بۆلگۆ دهبيت بنياى دهسهلات له عيراق بۆ چينه پيكهينهرهكانى دابهش بكهين:

يهكهه، دهسهلاتى فهرميه، كه سهرۆكايهتتى وهيران، دهسهلاتى دادوهرى، دامهزراوه ئهمنيهكان و وهزارته سهرهريهكان دهگرئتهوه. ئهمه چوارچيوه دهستورى و سهرچاوه رهوايى ياساييه، رهوايى مهرج نيبه تواناي سهپاندنى برياره له ئهرزى واقعدا بهدى بهيئيت.

دووه، سيستمى تهوافوقى يه؛ كه حيزبهكان بوونهته بربره پشته ميكانيزمهكانى حوكمهرانى، دابهشكردنى سهرچاوهكان و پاراستنى سياسى. حيزبهكان ئيتر بهشيك نين له پرۆسهى سياسى، بۆلگۆ خودى داريزهرى چوارچيوه دهسهلاتن.

سنيهم، ناوهنده نافهرميهكانى كاريگهرن، كه تۆرى هيزه چهكارهكان و دامهزراوه ئابووريه سنيهرهكان لهخۆ دهگرئيت. ئهم ناوهندانه له دهرهوى سيستمى جيبهجيكران نين، بۆلگۆ له ناوهوه لهگهل حكوهمهتدا تيكهل بوون و سنوورى فهرمى و نافهرمييان سريوتهوه.

چوارهم، ژينگه ههرىمى و نيودهولهتويه. عيراق له بۆشايى جيوئاسيدا نيبه، بۆلگۆ گۆرهپانى هيزه كاريگهرهكانى وهك ئيران، ويلايهته يهكگرتووهكان، توركيا و كراكتره ههرىميهكانه. ههر لايهنكيان به لوجيكي جياواز كار دهكات؛ كاتيك چاويك به گۆرهپانى مللانيكاندا دمخشينن، دهبينن ههر كراكترىك به پنى نهخشه بهرژمونهدييهكانى خۆى يارى دهكات: ئيران له عيراقدا چاوى له نارامى كونترولكراوه تا پيگهى خۆى پاريزراو بيت، ئهمريكا به پيچهوانهوه، به تهمايه له ريگه بهدامهزراوه ميبوونهوه پهراوىزى جووله هيزه

نافەر مېیهکان بهر تهسک بکاتهوه. تورکیا خهريکی نهخشهکېشانی ئاسایشی وزه و سنوورمهکانیهتی، له کاتیکدا ولاتانی کهنداو زیاتر وهک وهبهر هینهریک دینه پېشهوه؛ ئهوان دهیانویت له ریگهی دهر وازهی ئابوورییهوه، جېپنی خوین له بهغدا قاییم بکهمن

لهبهر ئهم هوکارانهیه، ههر همولیک بو ریخستهوهی هاوسهنگی هیز له بهغدا، بی ئهوهی خویندنهوهیهکی هاوتهریب بو واقعی ناوخو و فشاری دهرهکی ههبنیت، تهنیا له بازنهی بهتالدا دهورپتهوه. له بنهر هندا، ئهوهی بنیادی دهسهلات له عیراقددا دروستی کردووه، توریکي تیکهال و ئالوزی دهسهلاتی فهرمی و نیمچهفهرمی و نافهرمییه؛ ئهم تیکهلاویهشه که ئالنگاریی ناومندیکردنهوهی دهسهلات دهکات به گهورمترین بهربهستی بهردهم دهولت.

کاتیک له نهخشه ئالوزه رادهمینین، عیراق وهک کومهلک 'دوورگهی دابراو' وایه؛ ههر ناومندیکي هیز له دوورگهیهکی سهر بهخودا خوی قاییم کردووه و به کهشتیهکی گومانووی لهگهل ئهوانی ترده مامله دهکات. ئهم دوخه حکومرانی فهرمی هینده لاواز کردووه که به روالهت تهنها وهک 'خاوهن مالیک' دهر دهکویت، خاوهن مالیک که به کردهوه دهسهلاتی بهسهر کلپهکانی دهرگای مالهکیدا نهماوه.

رولی سهرکردایهتی جیهجیکار له دووباره دارشتهوهی هاوسهنگیهکان

بنهما دامهزراره مېیهکان گرنگن، لهگهل ئهوشدا ئهگهر خویندنهوهیهکی بو گورانکاریهکان بکهمن و رولی سهرکردایهتی جیهجیکار لهبهر چاو نهگراین، ئهوا وهک ئهوه وایه کتیبیکي گهوره بخویننهوه و نیوهی دپهرهکانی بسرپنهوه. سهرۆکومزیران له عیراقددا له بوشاییهکدا بریار نادات، بهلکو له ناو توریکي ئالوزی فشار و مملانیی هیزمهکاندا، دهبنیت مامله لهگهل ههموو ئهواننگارییهانه بکات که لهسهر میزی گفتوگوانی دایه.

وهک بیرۆکه، پرۆژهی ناومندیکردنهوهی دهسهلات لای سهرۆکومزیران، زیاتر لهوهی پرۆژهیهکی ئیداری بنیت، تاقیکردنهوهیهکی قورسی سیاسیه. سهرکهوتنی ئهم پرۆژهیه له سی کولهکهی بنهر متهیهوه دهست پئ دهکات:

یهکهم، قهبارهی ئهوان 'سهرمایه سیاسیهی' که له دهستیدایه و دهتوانیت له کاتی تهنگانهدا خهرجی بکات؛

دووهم، توندی هاوپهیمانییهکهی که تا چند دهتوانیت له بهرامهر باج و تیچووی رووبهرووبونهوه لهگهل ناومندهکانی کاریگهریدا رابگیریت؛

سپههم، ئهوان ناستهی سهر بهخوویه که دهتوانیت له بریارمهکانیدا بو خوی مسوگهری بکات، بهبی ئهوهی بکهوتیه ژیر ههرمه یان گوشاری راستهوخوی دهستهبژیری دهسهلاتدارهوه.

له عیراقددا، دهسهلاتی جیهجیکار ناتوانیت به ویستی خوی و له بوشاییهکدا بریارمهکان پینش بخات؛ بهلکو ناچاره له ناو دل و گهرووی مملانی و دانوستاندنهکاندا ریگهی خوی بدوزیتوه. ئهمه ئهوه دهگهیهنیت که سهرکهوتنی ههر

پروژمیهک بۆ ناوهندیکردنهوهی دهسه‌لات، تهنه‌ها به‌هیزی دامه‌زراوه‌کان چاره‌سەر نابێت، به‌لکو زیاتر په‌یوه‌سته به‌ 'زیرمکیه‌ سیاسیه‌ی' سه‌رکرده‌یه‌ی؛ واته‌ ئه‌وه‌ی چۆن ده‌توانیت ساته‌ هه‌ستیاره‌کان به‌قۆزیتوه‌ و ئه‌و ده‌رفه‌ته‌ کاتیانه‌ بکات به‌ به‌ردی بناغه‌ی ده‌ستکه‌وتیکی دامه‌زراوه‌یی به‌رده‌وام

ئه‌نجامه‌که‌ ئه‌وه‌یه‌، ئه‌مه‌ توانای مرۆبی و زیرمکی سیاسی سه‌رکرده‌یه‌یه‌ که‌ چاره‌نووسی سیسته‌مه‌که‌ یه‌کلا ده‌کاته‌وه‌؛ چونکه‌ له‌ دۆخیکی ئالۆزی وه‌ک عیراقدا، که‌ یاسا و دامه‌زراوه‌کان هه‌شتا نه‌گه‌شتوونه‌ته‌ سه‌قامگیری، که‌سایه‌تی سه‌رکرده‌ وه‌ک فاکته‌ریکی بپۆینه‌ و یه‌کلاکه‌روه‌ ده‌ده‌که‌وت، که‌ ده‌توانیت ئالۆزیه‌کان تپه‌رینیت یان خۆی له‌ نێوانیاندا ون بکات.

ده‌ئه‌نجامه‌کان له‌سه‌ر په‌یوه‌ندی به‌غدا و هه‌ولێر

ناتوانین باسی ناوهندیکردنهوه‌ی دهسه‌لات له‌ به‌غدا بکه‌ین و گوێ نه‌ده‌ین به‌وه‌ی که‌ ئه‌مه‌ چی به‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌کانی نێوان حکومه‌تی فیدراڵی و هه‌ریمی کوردستان ده‌هینیت؛ چونکه‌ پرسی فیدراڵیزم، وه‌ک له‌ ماده‌ی ١٦ ی ده‌ستوردا چه‌سپاوه‌، تهنه‌ها رسته‌یه‌کی یاسایی نییه‌، به‌لکو ئه‌و خه‌ته‌ سووره‌یه‌ که‌ هاوسه‌نگی نێوان ناوهند و هه‌ولێر ده‌پاریزیت. هه‌ر هه‌نگاوێک بۆ به‌هێزکردنی بریاری ناوهندی، ئه‌گه‌ر به‌ وردی نه‌پۆریت، راسته‌وخۆ ده‌بێته‌ هۆی تیکچوونی ئه‌و هاوسه‌نگیه‌ هه‌ستیاره‌ی که‌ ئاینده‌ی په‌یوه‌ندی نێوان هه‌ردوو دیوی به‌غدا و هه‌ولێری له‌سه‌ر وه‌ستاو.

ئه‌م هه‌ستیاریه‌ زیاتر له‌ سێ دۆسیه‌ی بنه‌ڕه‌تیدا خۆی ده‌نۆینیت؛ له‌لایه‌که‌وه‌ بودجه‌ی گشتی و چۆنیتی دابه‌شکردنی داهاته‌ فیدراڵیه‌کان، له‌لایه‌کی دیکه‌وه‌ دۆسیه‌ی ئالۆزی نه‌وت و گاز و ئه‌و میکانیزمانه‌ی بۆ هه‌ناردنه‌کردن و به‌ریوه‌بردنی داهاته‌کانیان پێویستن، هه‌روه‌ها دابه‌شکردنی دهسه‌لاته‌ کارگیری و داراییه‌کان که‌ هه‌شتا وه‌ک خاڵیکی نادیار له‌ نێوان ناوهند و هه‌ولێردا ماونه‌ته‌وه‌. ئه‌گه‌ر هه‌لمه‌تی به‌هێزکردنی ناوهند به‌و ئارسته‌یه‌ بروات که‌ بپێته‌ پروژمیه‌کی پاره‌نکردنی دهسه‌لات، له‌ هه‌ریمی کوردستاندا وه‌ک هه‌ولێک بۆ تیکشاندنی سنووری فیدراڵیزم ته‌ماشای ده‌کریت. له‌به‌نجینه‌دا، ئه‌مه‌ مه‌رج نییه‌ رووبه‌رووبوونه‌یه‌کی راسته‌وخۆ بێت، وه‌ک کلێیه‌ک وایه‌ که‌ ده‌توانیت دۆسیه‌ هه‌له‌سه‌رێردراوه‌کانی نێوان به‌غدا و هه‌ولێر، جاریکی دیکه‌ له‌ بن خاکی به‌هینیته‌ ده‌روه‌.

له‌ دواجا‌دا، سه‌رکه‌وتنی فیدراڵی عیراق ته‌نیا به‌وه‌ به‌ند نییه‌ که‌ به‌غدا تا چه‌ند ده‌توانیت دهسه‌لاته‌کانی خۆی ریک ب‌خاته‌وه‌، به‌لکو په‌یوه‌سته به‌وه‌ی ئایا ئه‌م به‌هێزبوونه‌ ده‌توانیت چاره‌چۆمه‌یه‌کی ده‌ستووری بپاریزیت که‌ هاوسه‌نگی فیدراڵی تپیدا نه‌هه‌وتیت؟ ئه‌مه‌ رهنه‌گه‌ گرنگترین خاڵی یه‌کلاکه‌روه‌ بێت؛ چونکه‌ حکومه‌رانی به‌هێز له‌ عیراقدا، پێوه‌مه‌کی ئه‌وه‌ نییه‌ چه‌ند ئیراده‌ی ناوهند ده‌سه‌پینیت، به‌لکو ئه‌وه‌یه‌ که‌ تا چه‌ند ده‌توانیت فرمیی ده‌ستووری به‌ریوه‌ ببات، به‌ی ئه‌وه‌ی به‌ماکانی هاوبه‌شیی سیاسی که‌ بناغه‌ی ئه‌م ولاته‌ن، تیک بشکینیت.

له‌ دابه‌شکردنی دهسه‌لاته‌وه‌ بۆ مملاتی له‌سه‌ر ره‌وا‌ی

ئەگەر سەیری ڕەوتی تەمومژاوی سیاسیی عێراق بکەین، دەبینین وێستگەی یەکەم تەنیا لەسەر دابەشکردنی پۆست و دەسەلات و مستابوو، لەگەڵ ئەوەی وێستگەی دووەم -وەک (Abdul-Jabbar, 2003) لە توێژینەوهکەیدا ناماژە پێ دەکات- عێراقی بەرەو قوناغی 'کرێخۆری' برد. ئێستا نێمە لەبەردەم وێستگەی سێهەمدا؛ قوناغێک کە (Hasan, 2023) بە شەری ڕەوایی ناوی دەبات. ئەمە چی دەگەیەنێت؟ بە مانای ئەوە دێت کە گەمەکە لە 'بەرپەرێکردنی دابەشکارییەکانەوه' گوازاراوەتەوه بۆ 'شەری پێناسەکردنەوهی سەرچاوەی بالادەست'. چیتەر پرسیارە کە ئەوە نییە کێ چی بەردەکەوت، بەڵکو ئەوەیە کێ هێزی ئەوەی هەیه یاسای یارییەکە دابەزێت.

خوێندنەوهی گەشەسەندنی سیستەمی سیاسیی عێراق لە دوا ٢٠٠٣-هە، تیگەشتن لە سێ وێستگەی سەرەکی دەخوایێت کە پێشمانمان دەدەن چۆن ناوەندی قورساییی مەملەتێکان گوازاراوەتەوه. سەرەتا، لە قوناغی یەکەمدا، خەمی سەرەکی دەستەبەزێر سیاسییەکان تەنیا دابەشکردنی دەسەلات بوو؛ بە واتایە هەموو هەولەکان بۆ ئەندازەسازی هەوسەنگیەک بوو کە ڕێگە لە گەڕانەوهی ستەمکاری بگرێت، نەک بنیاتنانی دەسەلاتێکی ناوەندی بەهێز. ئەمە درێژە نەکێشا و لە قوناغی دووەمدا، ناوەندی قورساییی مەملەتێکان بۆ 'شەری سەرچاوەکان و کرێخۆری' گۆرا. لەوێ، داھاتی نەوت، گریبەستەکان و پۆستەکان بوونە ئامرازێ مانەوه و بەرھەمھێنانەوهی نفوزی سیاسی. ئێستا، وادەردەکەوت عێراق چووبێتە وێستگەی سێهەمەوه کە مەملەتێ ڕەوایییە. پرسیاری سەرەکی چیتەر پشکی پۆست و سامان نییە، بەڵکو ئەوەیە: کێ مافی پێناسەکردنی یاساکی یارییەکی هەیه؟

ئەم وەرچەرخانە زۆر گرنگە؛ چونکە کاتێک ناکوکی لە دابەشکردنەوه دەگوازرێتەوه بۆ ئاستی دامەزراندن، واتای ساتە هەنووکەییەکە دەردەکەوت: بە تەنھا هەول نادات هێزی لەدەستچوو بگەرێنێتەوه، بەڵکو -ئەگەر ئەم شیکارییە دەقیق بێت- هەول دەدات پێگەی خۆی وەک 'سەرچاوەی کۆتایی ڕەوایی' جاریکی دیکە لەسەر نەخشەی سیاسیی عێراق پێناسە بکاتەوه.

ئابووریی سیاسی و پەرتەوازی سەرۆری

کاتێک سەیری راپۆرتەکانی (World Bank, 2025) و (International Monetary Fund, 2025) دەکەین، بە ڕوونی دەردەکەوت کە فشاری دارایی چیتەر تەنھا کێشەیهکی ژمیریاری نییە، بەڵکو گۆراوه بۆ پالەنریکی سەرەکی کە حکومەت ناچار دەکات ڕووبەرۆوی گەندەلی ببێتەوه؛ چونکە بەبێ چاکسازی لە سیستەمی دارایی و گومرگیدا، گەڕاندنەوهی سەرۆری تەنھا خەونیکی دوور دەبێت. هەرچەندە لە شیکارییە باوەکاندا، لایەنێکی شاراوه پشنگۆی دەخوایێت، ئەویش ئابووریی سیاسی 'سەرۆری پەرشوبلاو'ە.

لە واقعی عێراقدا، ناوەندەکانی هێز تەنیا بە ئامرازە چەکدارییەکان ناژین، بەڵکو مانەوهی ئەوان بەستراوەتەوه بە کۆنترۆڵکردنی خوێنەرەکانی داراییەوه. نەوت، گریبەستەکان، دەروازە سنوورییەکان و تۆرەکانی دامەزراندن، ئەو خوێنەرێزانەن کە جەستەیی ئەم ئابوورییە سیاسییە پێ رادەگیرێت و وای کردووە دامەزراوەکان نەتوانێت بە ئاسانی هەناسە بدات.

كهواته، ململانی لهسهر تێكدانی ئهم ناوه‌ندانه، ته‌نیا مانای ده‌ستاو‌ده‌ست‌کردنی ده‌سه‌لآت نادات، به‌لكو له‌ كرده‌مه‌دا شه‌ركه‌ بۆ دابه‌ش‌کردنه‌وه‌ی تازه‌ی دارایی گشتی؛ لێرهمیه‌ ململانی راسته‌قینه‌ هه‌ڵده‌قوڵێت. ئهمه‌ ته‌نیا بۆچوونیکی تیوری نییه‌، به‌لكو واقیعه‌كه‌ له‌ مووچه‌خۆری وه‌همی (فه‌زایی) و به‌هه‌مه‌ردانی داها‌تی سنوورمه‌كان و ناكوکییه‌ بێ‌كو‌تاییه‌كانی به‌غدا و هه‌ولێر له‌سهر نه‌وت‌دا ده‌رده‌كه‌وێت، كه‌ هه‌موویان به‌لگه‌ن بۆ ئه‌وه‌ی كێبڕكێ له‌سهر سه‌رچاومه‌كان، به‌شێکی دانه‌براو له‌ نوێ‌کردنه‌وه‌ی پێگه‌ی سیاسی.

له‌ عێراقدا، گه‌نده‌لی چیت‌ر كه‌مو‌كو‌رییه‌کی چاودێری نییه‌، به‌لكو بووته‌ به‌شێکی بنه‌رته‌ی له‌ شیوازی كار‌کردنی ئهم ئابوورییه‌ سیاسیه‌. ئیت‌ر پرسیار ئه‌وه‌ نییه‌ كێ خاوه‌نی چه‌ك و هێزه‌، به‌لكو ئه‌وه‌یه‌ كێ كو‌نتروڵی ئه‌و سه‌رچاوه‌ ده‌كات كه‌ هێز به‌رهم ده‌هێنن. به‌ئێ هه‌ڵته‌كاندنی ئهم بنیادی داها‌ت و گرێبه‌ستانه‌، هه‌ر هه‌نگاوێکی به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی گه‌نده‌لی وه‌ك رێكارێکی كاتی و رووكه‌ش ده‌مێنێته‌وه‌.

ده‌بیته‌ كلیلی نیشانده‌ریك بۆ ئاشكرا بونی دو‌خی عێراق؛ چونكه‌ له‌ سیسته‌مێکی وه‌ك ئهمه‌دا، تو‌ره‌كانی نفوز ته‌نیا به‌ سیاسه‌ت دروست نابن، به‌لكو له‌ رێگه‌ی قو‌رخ‌کردنی سه‌رچاومه‌كان و گو‌ڕینیان بۆ تو‌ڕی‌کی تو‌كمه‌ی پابه‌ندی و وه‌فاداری بنیات نراون.

جو‌ره‌كانی گه‌نده‌لی له‌ عێراق

بۆ چاوی‌کی ده‌ره‌کی، گه‌نده‌لی له‌ عێراقدا ره‌نگه‌ ته‌نها به‌تالانه‌ردنی سیسته‌ماتیکی ساده‌ و ئاسایی ده‌ربكه‌وێت، به‌ كاتی‌دا كه‌ به‌ وردی له‌ گرێبه‌سته‌كان و مامه‌له‌ی ده‌روازه‌ سنوورییه‌كان ده‌روانین، ده‌بینین ئهمه‌ سیسته‌مێکی پێچه‌لێچی 'وه‌فاداری و پابه‌ندییه‌'. گه‌نده‌لی ته‌نها ئامرازێك نییه‌ بۆ ده‌وله‌مه‌ندبوون، به‌لكو میكانیزمیکی ستراتیجیه‌ بۆ ئه‌وه‌ی تو‌ڕی‌کی به‌ره‌راوانی خه‌لك له‌ ده‌وری جه‌مسهری‌کی دیاری‌كراوی هێز كو‌ بکریته‌وه‌. ئه‌گه‌ر له‌ رابردووی نزیکي عێراق ورد بینمه‌وه‌، تێده‌گه‌ین كه‌ گه‌نده‌لی له‌م وڵاته‌دا ته‌نیا تاوانی‌کی ئابووری نه‌بووه‌، به‌لكو په‌یژمه‌كه‌ بووه‌ بۆ هه‌لكشانی سیاسی و گه‌شتن به‌ لووتكه‌ی ده‌سه‌لآت. ئه‌وانه‌ی له‌ رابردوودا ئهم سیسته‌میان دا‌هێنا، به‌ كرده‌وه‌ توانیویه‌نه‌ حكومه‌ت بکه‌نه‌ 'داراییه‌کی تایه‌ت'؛ سیسته‌مێك كه‌ ته‌نها بۆ خزمه‌ت‌کردنی تو‌ره‌ كو‌مه‌لایه‌تی و سیاسیه‌كانی خو‌یان، وه‌ك دلو‌یه‌ خو‌ینی‌کی به‌رده‌وام به‌كار ده‌هێنرێت.

بۆ ئه‌وه‌ی تێگه‌یشتنی‌کی قو‌ولترمان هه‌بێت، پێویسته‌ گه‌نده‌لی له‌ عێراقدا بۆ سێ ئاستی سه‌ره‌کی دابه‌ش بکه‌ین:

یه‌كه‌م: گه‌نده‌لی کارگێری

دووهم: گندهاڼی سیاسي

سٻيه: گندهلبي ستراتيگي (يان پوانڪاري دهولت)

بۆچی دەبیت بەراورد لەگەڵ دۆخی ئەوکاتی سعودیە بکەین؟

[illegible]

له سعودیهدا، ئالنگارییهکه ریکخستنیهوی هیزهکان بوو له دهولتهتیکا که بناغهکهی قاییم بوو، له ههمان کاتدا له عیراق ئالنگارییهکه زۆر قوولتره؛ چونکه چیتز دهولت ههول دعات له ژینگهیهکا خوی بههیز بکات که هیشتا بهدهست پهروشوبلاوی ناوهندهکانی هیزی سییه و پاشماوهی هاوپهیمانییه ناکۆکهکانهوه دهالینیت. به کورتی، سعودیه سهرقالی نوێکردنهوهی بناغهیهکی قاییمه، سهرهراي ئهوش عیراق خهیریکی دووباره بنیاتنانهوهی دهولتهتیکه که بناغهکهی لهسهر دابهشکاری دامهزراوه (Middle East Institute, 2025)

شیکاری جیگرهوهی دهسهلاتی ناوهند: نایا نیمه لهبهردم دهسهلاتی ناوهندی دهولتهتین یان گفتوگۆی دهستهبژیر؟

سهرهراي ئهو گریمانه باوهی که باس له ناوهندیکردنهوهی دهسهلات دعات، بهلام بوو خویندنهوهیهکی شیکاریی هاوسهنگ، پێویسته رێهوییکی جیگرهوش تاقی بکهینهوه. رهنگه ئهوهی ئهمرو له بهغدا دهگوزهریت، سهرهتای گۆرانکارییهکی بههرتی بهرو دهسهلاتی ناوهندی حکومداری نهیت، بهلکو تهنیا گفتوگۆیهکی نویی دهستهبژیری حوکمران بیت لهسهر یاساکانی دابهشکردنی دهسهلات. به پێی ئهم تیروانییه، ههلمهتی بهرنگاربوونهوهی گهندهلی نهک پرۆژیهک نییه بو بنیاتنانهوهی دهولت، بهلکو ئامرازیکه بو دووباره ریکخستنیهوی هاوسهنگی هیز لهناو سیستهمهکهدا. ئهم بزاردهیه ئهگهریکی کراویه و ناکریت به ئاسانی پشتگۆی بخریت.

ئهزمونی دوو دهیهی رابردوی عیراق، پاساوی تهواومان دعاتی که به وریاییهوه مامهله لهگهڵ ئهم دوخه بکهین. له زۆر ویتگی پێشودا، ئامرازه یاسایی و دادهیری و کارگیریهکان نهک بو تیکدانی تۆرمانی هیز، بهلکو بو گۆرینی کیشی هیز له نیوانیاندا بهکار هاتوون. لهبهر ئهوه، پرسیاره بههرتهیهکه تهنیا له توندی و دهرهجامی ریکاره ههنووکیهکاندا نییه، بهلکو له سروشتی دهرهجامه کۆتاییهکان دایه.

نایا لهم جوړه ههلمهتانه دهینه هوی لاوزبوونی راستهقینهی ناوهندهکانی هیزی شاراه؟ یان تهنیا پشکی دهسهلات له نیوان هیزه سیاسیهکاندا دهگۆرن و لهناو ههمان بازنهی سیستهمهکهدا دایان دههشیتیهوه؟ ئهم پرسیاره وهک بربره پشتی ههر ههلسهنگاندنیکه بابهتیانه بو رێهویی راستهقینهی گۆران له عیراقدا دهمینیتیهوه. ئهگهر بهمجۆره بیت، ئهوا رهنگه گۆرانکارییهکان له قوولایی سیستهمهکهدا نهین، بهلکو تهنیا رووکاری بن و له چوارچێوهی ههمان ململاتی دێرینی دهستهبژیرهکاندا بهمینیهوه.

دهسهلاتی قول له عیراق: گواستنیهوه له دابهشکردنی دهسهلاتهوه بهرو دروستکردنی بریار

ئهگهر له شهقامهکانی بهغدا یان له ناوهندهکانی بریارداندا چاودیری جوولهی هیزهکان بکهین، دهبینین کهله دواي ۲۰۰۳هه، عیراق وهک گۆرهپانیکی کراوه بو ململاتی هیزهکان دهبینیت، بهلام پرسیری راستهقینه ئهویه: کێ له پشت پهردی بریاره فهرمییهکانهوه تههکیشی راستهقینهی دهسهلاته؟ تهنها شیکردنهوهی دامهزراوه دهستوورییهکان یان نهجامهکانی ههلبژاردن بهس نییه. (Zubaida, 2004) له زۆربهی ئهو ولاتانهی به قوناغی ململانیدا

تئپهریون، تۆرکیکی دیکه له ناوهندهکانی هیز دروست دهبیت که به شیوهیهکی ناراستهوخۆ سنووری دروستکردنی بریار دیاری دهکهن.

لهم تئییننامهی سیاسهتهدا، ئهم ناوهندانه خویان له چوارچێوهی دهستهواژهی 'دهسهلاتی قول' دا دهبیننهوه که بههۆی رهوایی ئاینی، سهرمایهیی سیاسی و هیزی ئهمنی، ئاراستهی بریاره فهرمییهکان دهگۆرن. (Dodge, 2012) به پێچهوانهی دهسهلاتی دامهزرارهویی، دهسهلاتی قول زۆرجار له کۆکردنهوهی هیزی سیاسی و کۆمهڵایهتیدا سهراچاوه دهگریت، ههر بۆیه جیاوازییهکی ریشهیی له نێوان دهسهلاتی یاسایی و کاریگهریی کردهپیدا ههیه.

گهشه دهسهلاتی قول له نێوان ۲۰۰۳-۲۰۰۶

رووخانی ۲۰۰۳ تهنها گۆرانکارییهکی حوکمرانی نهبوو، بهڵکو گۆرانکارییهکی بنهڕهتی بوو له سهراچاوهی ئهو 'کلێلانهی' که دهسهلاتیان پێ دهبخشرا. دواي دارماني ناوهندی یهکگرتووی بریار، سیستهمیکی فرهاوهندی هاته کایهوه. له نێوان سالانی ۲۰۰۵ بۆ ۲۰۰۶ و به دامهزراندنی حکومهتی تهوافوق، سیستهمی سیاسی بهرهو مۆدێلیکی فرهاوهندی گواسترایهوه. (Al-Kadhimi, 2014) ئهم گواستنهوهیه بهرهمی هاوسهنگی هیز بوو، که وای کرد بریاره ستراتیجیهکان له دامهزراره فهرمییهکانهوه بۆ تۆره نافهرمییهکان بگوازرینهوه. به تئپهربوونی کات، ئهم تۆرانه توانیان پێگهی خویان وهک جهمسهری بریار جیگیر بکهن، "کاتیک دهولت و هک کۆمهڵیک بهش پارچه پارچه بوو، تۆره نافهرمییهکان به پێویستیان زانی بۆشاییهکان پر بکهنهوه. ئهمه نه پلانی پێشومخته بوو، نه رێککەوت، ههموو ئهوهی له ۲۰۰۳ روویدا، تهنها گۆرینی دهموچاوهکان نهبوو، بهڵکو تیکشاندنی قالبی دهولت بوو که تۆره نافهرمییهکان توانیان به ئاسانی جیگهی بگرهنهوه.

جهمسهرهکانی دهسهلاتی قول

سیستهمی دهسهلاتی قول له عێراقدا لهسهر سێ جهمسهری سههرهکی وهستاوه:

ئهم سێ جهمسهره وهک سێ گۆشهیهک وان، ئهگەر یهکێکیان لاواز بێت، ئهوی دیکهیان دهبیت بۆ ئهوهی سیستهمهکه نهکەوێت.

یهکهم: جهمسهری ئاینی، که رهوایی خۆی له متمانهی کۆمهڵایهتی و مردهگریت. مهرجهیهت وهک یهکێک له گرنگترین نموونهکان، توانیویهتی له ساتهکانی قهیراندا ئاراستهی سیستهمی سیاسی بگۆریت.

دوهم: جهمسهری دامهزرارهویی-حکومی، پهیهسته به دامهزراره فهرمییهکان، وهک ئهو ههولانهی له قوناغهکانی پێشودا بۆ بههیزکردنی ناوهندهکانی بریاری سهروکایهتی وهزیران درا. (Al-Kadhimi, 2014)

سٿييم: جهمسهرى سياسى-ئهمنى، كه له تيكملبوونى هيزى سياسى و تورى ريكر او هيبى پيكدنيت. جوولانهوه سياسيبهكان، وهك نمونهى سهدر بيهكان، بوونهته جهمسهر يكي كاريگهر لهسهر دروستكر دنى بريار (Mansour, 2017).

له دابه شکردنی دهسه لاتوهو ېو دروستکردنی بریار

ململانی سیاسی له غیراقدا له ململانییهک بۆ دهستکهوتنی کورسی و پۆست، گۆراوه بۆ ململانییهکی قوولتر لهسهر ئهوهی کێ دهتوانیت جلهوی دروستکردنی بریار له دهستدا بێت. لهم خالهدا پرسباری بنهرتی ئهوه نییه کێ دهسهلاتی زیاتری ههیه، بهڵکو ئهوهیه کێ مافی دیاریکردنی یاساکانی بریاردانی ههیه (Dodge, 2012). ناومندی ململانی له پۆستهوه بۆ پیناسهکردنی رهوایی بریار گوازاراوتهوه. پێدچهیت بتوانین ئهمه وهک وهرچهرخانییک له رهوتی سیاسی عێراق تهماشای بکهین، چونکه ناکوکییهکان لهسهر ئهوه کۆدبنهوه که کێ مافی دیاریکردنی یاساکانی به دهستهوه، ئایا دهکریت بلنن دیموکراسی له عێراقدا بۆ ته سنههریک که تهنها لهسهر کاغز دهبهرت؟

گور انکار ییہ کانی سالی ۲۰۲۶

پروداههکانی ۲۰۲۶ ئاماژەن بۆ دەستپێکردنی قوناغیکی تازه. تایبەتمەندیی دیاری ئەم قوناغه ئەوەیە کە مەڵمانێی سیاسی لە دابەشکردنی دەسەڵاتەوه بەرەو ڕەوایی دروستکردنی بێزار گواستراوەتەوه (Supreme Federal Court, 2021-2026). ئەگەر ئەم خۆیندەنەوهیە دروست بێت، ئەوا نەهێندە قورسایە هێز لە تۆرە نەفەرەکانەوه بەرەو دامەزراندن دەگوازێتەوه، شەقامی عێراقی بە گومانەوه سەیری ئەم گۆڕانکارێیانە دەکات؛ چونکە بێشتەر زۆر جار بێنیویانە کە 'چاکسازی' تەنها وەک دروشمێک بۆ لێدانی رەکابەرەکان بەکار هاتەوه.

دهسه لاتی دادوهری و هاوسه نگر دنه و هیږ

له سیستمه گواستراو مکاندا، هیزی دامه زراوهی دادومری له سنووری ئهرکی یاسایی خوی زیاتر ممارسه دهکات. پینگهی سهرۆکایهتی دهسه لاتی دادومری لهم قوناغدا بووته ناوهندیکی ریکخستهوهی هاوسهنگی هیز (Supreme Federal Court, 2021-2026). نابیت ئهمه وهک گواستنهوهی دهسه لات بو دهسه لاتی دادومری لیک بدریتهوه، بهلکو دهبیت وهک بهشییک له پرۆسهی هاوسهنگکردنهوهی هیز تهماشا بکریت، بهکارهێنانی دادگا وهک ئامرازیکی سیاسی، دوو سهرهی ههیه؛ دهکریت ولات بهرمو سهقامگیری ببات، یان به پێچهوانهوه، متمانهی خهلک به دادگهری له بنهرتهوه بروخینیت، دادگای فیدرالی ئیستا نهک تهنها لیکدرووهی یاسایه، بهلکو بووته 'یاریزانیکی سهرهکی' له گۆرهیانی سیاسی.

شیردانه‌وی پیگهی دادوهری

پێگهی سەرۆکایهتی دهسه‌لاتی دادوهری، به تایبه‌تی له سهردهمی سەرۆکایه‌تی فایه‌ق زیداندا، بوو ته‌ جه‌مسهرێکی کاریگهر له هاوسه‌نگی هیزدا. به‌کاره‌ینانی ئامرازه‌ یاساییه‌کان و ده‌رکردنی بریاری دادوهری له‌ کیشه‌ سیاسیه‌کاندا، ده‌توانیت سنووری جوولهی هه‌ندیک ناوه‌ندی دهسه‌لاتی قوڵ دیاری بکات- (Supreme Federal Court, 2021, 2026).

پێویسته‌ ئهم پرسیاره‌ بکه‌ین: کێ چاودێری چاودێرمان ده‌کات؟ سهربرای ئهمه‌، پرسیا‌ری جه‌وه‌هری ئه‌وه‌یه‌ ئایا ئهم دادگاییکردنه‌ ده‌بێته‌ هۆی سهروه‌ری یاسا، یان ته‌نها جو‌ریکی دیکه‌ له‌ «دهسه‌لاتی قوڵ» دروست ده‌کات که‌ به‌ ناوی یاساوه‌ بریارمان یه‌کلا ده‌کاته‌وه‌؟ ئه‌گهر دامه‌زراوه‌ی دادوهری خۆی نه‌بێته‌ دیلی مملانی سیاسیه‌کان، ئه‌وا ده‌توانیت رۆلی نوب‌زیوانیکی بیلایه‌ن ببینیت، به‌لام ههر کاتیک دادگا‌کان بکه‌ونه‌ ژیر هه‌ژموونی هیزه‌ نافه‌رمیه‌کان، ئه‌وا ده‌ره‌جامه‌که‌ بریتی ده‌بێت له‌ به‌یاساییکردنی بریاری تاکلایه‌نه‌، که‌ ئهمه‌ش مه‌ترسییه‌کی گه‌وره‌یه‌ بۆ سهر داها‌تووی دیموکراسی له‌ عێراقدا.

دادگای فیدرالی ئیستا له‌ به‌رده‌م تاقیکردنه‌وه‌یه‌کی می‌ژوویدا. ئایا ده‌بێته‌ قه‌لغانی یاسا، یان ده‌بێته‌ مۆریکی دیکه‌ بۆ بریاره‌کان؟ ئهمه‌ ئه‌و پرسیاره‌یه‌ که‌ داها‌تووی و لات یه‌کلا ده‌کاته‌وه‌.

چون ده‌ولت ده‌توانیت ئهم قوناغه‌ بقوزیته‌وه‌؟

چاره‌سه‌ر له‌ په‌راویزه‌کاندا نییه‌، به‌لکو له‌و بریاره‌ ئازایانه‌یه‌دا ده‌بینریت که‌ حکومه‌ت له‌ به‌رامبه‌ر تو‌ره‌کاندا ده‌یات. ئه‌گهر گۆرانکارییه‌کانی ئیستا ببنه‌ هۆی سنووردارکردنی قۆرخکاری تو‌ره‌ نافه‌رمیه‌کان، ده‌ولت ده‌رفه‌تیکی می‌ژوویی بۆ دووباره‌ بنیاتنه‌وه‌ی شکۆی دامه‌زراوه‌کانی هه‌یه‌. ئه‌وه‌ش به‌ دامه‌زراوه‌یه‌کی یاسا، یه‌کسانی و شه‌فافیه‌ت به‌دی دیت. (International Crisis Group, 2020) ئامانج ده‌بێت گواسته‌وه‌ی دهسه‌لات بێت له‌ تو‌ره‌ نافه‌رمیه‌کان بۆ دامه‌زراوه‌ ده‌ستوورییه‌کان، ئه‌گهر دهسه‌لاتداران ته‌نها وەک ده‌رفه‌تیک بۆ خۆبه‌هیزکردن سه‌یری ئهم دۆخه‌ بکه‌ن، ئه‌وا ته‌نها ئالوگۆریکی دیکه‌ له‌ ده‌موچاوه‌کاندا رووده‌ات، نه‌ک گۆرانکاری له‌ سیسته‌مه‌که‌دا.

کاریگه‌ری له‌سه‌ر حوکمرانی و وه‌به‌ره‌ینان: گه‌نده‌لی وه‌ک نامرازیکی کۆنترۆلی سیاسی

ئهو گه‌نده‌لییه‌ی ئیمه‌ باسی ده‌که‌ین، ته‌نها دزی نییه‌، به‌لکو ئه‌و باجه‌ قورسه‌یه‌ که‌ هاوولاتی و وه‌به‌ره‌ینه‌ر له‌سه‌ر هه‌موو هه‌نگاوێک ده‌یدن. سه‌قامگیری حوکمرانی له‌ عێراقدا راسته‌وخۆ به‌ستراوه‌ته‌وه‌ به‌ توانای حکومه‌ت بۆ کۆنترۆلکردنی ئه‌و «دهسه‌لاته‌ قو‌له‌»ی ئاماژه‌مان پێ کرد. له‌ عێراقدا، گه‌نده‌لی ته‌نها دیاره‌یه‌کی ئابووری نییه‌، به‌لکو ئامرازیکی ستراتیجیه‌ که‌ دهسه‌لاتی قو‌ل به‌کاری ده‌هێنیت بۆ کۆنترۆلکردنی کایه‌ ئابوورییه‌کان.

له ڕێگه‌ی ده‌ستبه‌سه‌ر داگر تێ گه‌ڕێبه‌سته‌ حکومه‌یه‌کان و دروستکردنی کۆمه‌پانیای «سێیه‌ر»، تۆره‌ نافه‌رمیه‌یه‌کان بازاڕ تووشی نادله‌نیایی و «ته‌ماحی سیاسی» ده‌که‌ن. وه‌به‌ره‌ینه‌رانی بیانی و ناوخۆیی، پێش هه‌ر شتێک، پێویستیان به‌ ژینگه‌یه‌کی «پێشبینیکراو» هه‌یه‌؛ کاتێک پرۆژه‌کان له‌سه‌ر بنه‌مای وه‌لائی حزبی و پشکێشکێنه‌ی سیاسی ده‌به‌خشرێن، وه‌به‌ره‌ینه‌کان له‌ ده‌رفه‌ته‌وه‌ ده‌بیته‌ بارگرانی (International Crisis Group, 2020). کاتێک ده‌سه‌لاتی قوڵ سنوورداری ده‌کرێت و به‌ها و پێوه‌ری یاسایی جێگه‌ی ده‌گرێته‌وه‌، ئه‌وا تێچووی زیاده‌ی گه‌نده‌لی و سه‌رانه‌ی سیاسی که‌م ده‌بیته‌وه‌. به‌دامه‌زراوه‌یه‌کردنی گه‌ڕێبه‌سته‌کان و شه‌فافکردنی پرۆسه‌ی به‌لێنده‌راییه‌تی، ڕێگه‌ بۆ کێڕکێی ته‌ندروست خۆش ده‌بیته‌ و متمانه‌ بۆ سیسته‌می بانکی و داده‌ریی بازرگانی ده‌گه‌ڕێته‌وه‌، ئه‌مه‌ش مه‌رجی سه‌ره‌کییه‌ بۆ گه‌شه‌پێدانی ژێرخانی ئابووری و سه‌ربه‌خۆیی دارایی عێراق له‌ ئێراده‌ی هێزه‌ نافه‌رمیه‌یه‌کان.

ڕۆلی ویلایه‌ته‌یه‌که‌گرتووه‌کانی ئه‌مه‌ریکا: له‌ نیوان کاریگه‌ری و سنوورداریبوون

ڕۆلی ویلایه‌ته‌یه‌که‌گرتووه‌کانی ئه‌مه‌ریکا له‌ گۆڕانه‌کاریه‌یه‌ سیاسیه‌یه‌کانی عێراقدا، به‌رده‌وام پرسیکی مشتومراوی بووه‌. ئه‌مه‌ریکا هه‌میشه‌ جه‌ختی له‌سه‌ر چاکسازی حوکمه‌رانی و به‌هێزکردنی دامه‌زراوه‌کان کردووه‌ته‌وه‌ (Mansour, 2017). به‌لام له‌ واقیعه‌دا، کاریگه‌ریی ئه‌مه‌ریکا به‌و واقیعه‌ سیاسیه‌یه‌ی ناوخۆی عێراق سنوورداری کراوه‌. سه‌رکه‌وتنی ئه‌مه‌ریکا له‌ هاندانی چاکسازییه‌کان، زۆر به‌سه‌راوه‌ته‌وه‌ به‌ ئێراده‌ی سیاسی ناوخۆیه‌وه‌.

ئه‌مه‌ریکا وه‌ک هاوبه‌شێک ده‌توانێت فشار یان هاندان بۆ به‌هێزکردنی دامه‌زراوه‌کان به‌کاربه‌ێنێت، به‌لام بڕیاربه‌خشی ڕاسته‌قینه‌ ئه‌و هێزه‌ ناوخۆییانه‌ن که‌ خاوه‌ن ده‌سه‌لاتی قوڵن. له‌به‌ر ئه‌وه‌، ئه‌مه‌ریکا ته‌نها ده‌توانێت کات و ده‌رفه‌ت بۆ ئه‌و هێزانه‌ به‌رخسێنێت که‌ خوازیاری به‌دامه‌زراوه‌یه‌یه‌کردن. به‌ واتایه‌کی دیکه‌، ئه‌مه‌ریکا کارئاسانه‌کاره‌، به‌لام بڕیار له‌ چوارچێوه‌ی هاوسه‌نگی هێزه‌ ناوخۆیه‌یه‌کاندا دروست ده‌بیته‌، ئه‌مه‌ریکییه‌کان ئێستا ته‌نها سه‌یری ده‌که‌ن، چونکه‌ دله‌نییه‌ن که‌ ئایا پشتگیریکردنی ئه‌م هه‌لمه‌ته‌ خزمه‌ت به‌ سه‌قامگیری ده‌کات یان ده‌بیته‌ هۆی پشێویی زیاتر.

به‌ره‌و ده‌وله‌تیکێ خاوه‌ن سه‌روه‌ری یاسا

عێراق له‌ ئێستادا له‌ قوناغیکێ چارهنووسساز و هه‌ستیاڕی گواسته‌نه‌وه‌دایه‌، که‌ تێیدا مملانیی نیوان ده‌سه‌لاتی قوڵ و دامه‌زراوه‌ فیه‌رمیه‌یه‌کان گه‌یشته‌وه‌ته‌ لووتکه‌ (Zubaida, 2004). ئه‌وه‌ی ئه‌م قوناغه‌ له‌ رابردوو جیا ده‌کاته‌وه‌، هه‌وله‌ کردیه‌یه‌که‌نه‌ بۆ گواسته‌نه‌وه‌ی سه‌نته‌ری بڕیار له‌ تۆره‌ نافه‌رمیه‌یه‌که‌نه‌وه‌ بۆ چوارچێوه‌ی ده‌ستووری.

سه‌رکه‌وتنی ئه‌م پرۆسه‌یه‌ ته‌نها به‌سه‌راو نییه‌ به‌ گۆڕانه‌کاریه‌یه‌ سیاسیه‌یه‌یه‌کان، به‌لکه‌و په‌یوه‌سته‌ به‌ توانای حکومه‌ت بۆ چه‌سپاندنی یاسا وه‌ک سه‌رچاوه‌ی یه‌که‌لاکه‌ره‌وه‌ی بڕیاردا (Republic of Iraq, 2005). ئه‌گه‌ر سیسته‌می سیاسی له‌و مملانییه‌ ده‌ربجێت و به‌ره‌مه‌مه‌کی به‌هێزبوونی دامه‌زراوه‌کان بێت، ده‌توانین له‌لێن عێراق له‌ قوناغی «دابه‌شکردنی ده‌سه‌لات»-ی تانیفی و حزبی تێپه‌ریوه‌ و هه‌نگاوی ناوه‌ به‌ره‌و بنیاتنانی نیشتمانی.

ئەنجامەكە ئومۇمىيە، دىيارىكەرى رېرەوى داھاتوو، ئىرادەى سىياسىي ئەو ھىزانەىيە كە خوازىارن كە دەسەلاتى قول پاك بىكەنەو و ئاراستەى برىارەكان بىخەنە خزمەتى بەرژەو ھەندىيە بالاکانى گەل و سەرەرىي نىشتەمانىيەو.

بژاردە ئەگەرىيەكان وەك ستراتیج

سەرەرىي ئەوئەى مۆدیلەكانى شىكارىي سىياسىي بۆ دۆخى عىراق گىرنگىي خۆيان ھەىيە، بەلام نابىت لەبىرمان بچىت كە عىراق خاومنى سىياسەتىكى 'خۆرسك' و ناپىشەينىكراو؛ واتە زۆرجار پرووداوە لەناكاوكان -وەك شەپۆلى نارەزايەتییە بەرەراوانەكان يان قەيرانە چاوەروانەكراوكانى وزە- ھەموو ئەو نەخشە و پىشەينىيە تىك دەدەن كە ئىمە بە دلىيايەو لەسەر بنەماى داتاي جىگىر دارشتوومانە. بە دەرنەجام، عىراق ئەو ولاتەى كە زۆرجار 'واقع' تىدا لە 'تېور' بەھىزترە؛ ھەر خۆندەنەو مەك بۆ داھاتووئەى ئەم ولاتە، پىويستە ئەو پانتاييە بۆ 'پرووداوى چاوەروانەكراو' بەھىلنەو كە ھەموو حساباتەكان سەر دەكاتەو.

پىش ئەوئەى بە وردى سەرى سىنارىيۆكان بىكەن، پىويستە ئاماژە بەو بەدەن كە ھەلسەنگاندەكانمان لەم پەپەرەدا لەسەر پىنج فاكترى سەرەكى وەستاو كە وەك كۆلەكەى مەملەتەكان كار دەكەن.

يەكەم، ئاستى تواناي دامەزراوئەى؛ چونكە دامەزراو لاوازەكان دەرفەتى زىاتر بە تۆرە نافرەمىيەكان دەدەن. دووھەم، يەكگرتوويى يان پەرەزاوئەى دەستەبژىرى حوكمراو؛ كە راستەوخۆ دىارى دەكات برىارەكان دەگەنە كوئى.

سەيەم، ھاوسەنگىي ھىزە زۆرەملىيەكانە لە نيوان لايەنە سىياسىيەكاندا، كە ھەندىك جار دەبىتە پارىزەرى سەقامگىرى و ھەندىك جار پىش سەرچاوەى پىكدادان.

چوارەم، ناچىگىرى دۆخى دارايى، كە فاكترىكى بىدەنگ بەلام يەكلاكەرەو مەىە لە كۆنترۆلكرەدى دۆخەكەدا.

پىنجەم، ئاستى فشار و دەستىوەرەدانە دەرمەكەيەكانە** كە وەك باھوزىك دەتوانىت نەخشەى ھاوسەنگىيە ناوخۆيىيەكان لە يەك چركەدا بگۆرەت.

لەسەر بنەماى ئەم فاكترەرانە، دەتوانرەت سى رېرەوى سەرەكى بۆ گۆرانكارىيە ھەنووكەيەكان پىشەينى بىكرەت:

بژاردەى يەكەم: دووبارە ناوھەندىكرەنەوئەى ھىواشى دەولەت

لە رېرەوى يەكەمدا، پىشەينى دەكرەت بە نەرمى و بە ھەنگاوى لەسەرەو، كارىگەرىي دامەزراوئەىيى خۆى پەرە پى بدات؛ واتە ستراتيگىيەتەكە ئەو دەبىت كە دەولەت بەى ئەوئەى خۆى بخاتە ناو مەملەتەكى گشتگىر و وىرانكەر لەگەل سەرەم ناوھەندەكانى ھىزدا، بە ھىواشى پىگەى خۆى لەناو سىستەمەكەدا قايىم بكات.

بۆ مسۆڭەر كردنى نەم رېرەو پېويستى بەمانە ھەيە:

← رېكارى دادومىي رۈون

← بەردەوامى لە رېكارەكان

← ئاستىك لە ھاورايى و كۆدەنگىي سىياسى

← بەستەنەو ھى بەرەنگار بونەو ھى گەندەلى بە چاكسازىي دارايى و كارگىري راستەقىنە

← بەھىز كردنى دامەزراو چاودىرييە سەربەخۆكان

ئەگەر ئەم رېرەو بەدى بىت، رىي تىدەچىت عىراق بە ھەنگاوى لەسەرمخۆ بەرمو سەپاندنى ياسا و گەراندەو ھى مەتەنە ھى ھاوولەتايان ھەنگاوى بىت؛ دەر ھاويشتە ھەمەش بىگومان دەبىتە باشتر بونى ژىنگە ھى و بەر ھەنان. بەلام، نابىت لەمە غافل بىن كە ئەم رىگەيە لە رووى جىيەجىكارىيەو بە ئاستەمترىن قوناغ دادەنرىت.

ھۆكار مەشى ئەمەيە كە پىكەمەگرىدانى 'خواستى سىياسى' لەگەل 'تواناى دامەزراو ھى'، لە عىراقى پر لە تەوافوقدا، ھاورايىيەكى ئەمەندە دەگەمەن دەخوازىت كە زورجار لە واقعدا بە ئەستەم دەگاتە ئەنجام.

بزار دەى دوو ھەم: كۆنترۆل كردنى شۆك و دووبارە دروست كردنەو ھى ھاوسەنگى

لەسەر بنەماى پىشەتەكان، پى دەچىت ئەم رېرەو چاومەروانكراترىن سىنارىو بىت. لەم سىنارىيەدا، ھەلمەتەكە ھەك 'شۆكىكى كاتى' دەمىننەو؛ رېكارەكان زياتر پەيامى سىياسىي توند و رەمزيان ھەيە، نەك ئەو ھى ئاراستە ھى گۆرانكارىيەكى بەرەتە ھى و بەردەوام وەربگرن. بە مانايەكى دىكە، ئەم ھەلمەتە بە خىرايى شەكست ناھىننەت، بەلكو بەھىواشى لەناو 'لۆجىكى سازشە نەرىتيەكاندا' دەتويئەو.

لەم بابەتەدا مەترسىيەكە ئەمەيە كە ھەولەيكى گەرە بۆ بنىاتنانەو ھى سىستەم، بەپى ئەو ھى ھەستى پى بەكەين، دەگۆرىت بۆ ئامرازىك بۆ دووبارە رىكخستەو ھى ھاوسەنگىيەكان لەناو خودى سىستەمەكەدا؛ ئەمەش نەك گۆرانكارىي رىشەيى، بەلكو تەنھا پاراستنى دۆخەكەيە بە رووكەشنىكى نوپو.

بە واتاى، رەنگە ئەو ھى دەبىبىن تەنھا گۆرانكارىيەكى رووكەش بىت لە دابەش كردنى كارىگەريەكاندا، نەك وەرچەرخانىك لە بنىادى سىستەمەكەدا. ئەم بزار دەيە لە واقعدا يەكەكە لەو رىگە باوانە ھى كە سىستەمە سىياسىيە ئالۆزەكان بۆ مانەو بەكارى دەھىن؛ واتە فشارەكانى چاكسازى نەك ھەر كۆتايى ناين، بەلكو لەناو ھاوسەنگىيە ھەنووكەيەكاندا 'ھەلدەمژرىن' و بە بىئاگايى دەبنە بەشەك لە پاراستنى ھەمان دۆخى باو.

كاتىك مەترسىيەكە ئەمەيە كە بنەماكانى سىستەمەكە يان پىگە ھى جەمسەرەكانى ھىز، بەپى ئەو ھى بە شىو ھەيەكى بەرەتە دەستكارى بكرىن، تەنھا لە قالىبىكى نويدا خويان دەگونجىنەو ھى و درىژە بە تەمەنى خويان دەدەن.

بژاردەى سښهه: کار دانهوې پېچهوانهې دهسته بژیره زیانلیکه وتووهکان

له بهرامبهر دا، نهگهري سښهه ئهوهيه که ناوهندهکانی هیز به ههمو تواناوه ړووبهرووی ئهه دۆخه بڼهوه؛ جا ئهه ړووبهروبوونهوهيه سياسي بڼت، دامهزراوهي بڼت، يان تهناهت ئاسايشي بڼت. کاتيک ئهه دهسته بژیرانه ههست دهکن پښهگان کهوتووته مهترسيهوه و ئهه ههلمهته وهک 'هههشهيهکی وجودی' دهبنن، ئهه کار دانهوهکهيان تهنيا بۆ وهگرتنی پشکيکی زیاتر نابڼت، بهلکو دهبنته شهريکی مان و نهمان.

مهترسيی ئهه ړېرموه لهوهديه که شهري بهرنگار بوونهوهی گندهلی، له ړېرموی ياسايی خوی دهردههبنیت و دهیگوریت بۆ قهيرانیکی سياسي تهقینهوهنامیز؛ ئهههش تاقیکردنهوهيهکی يهکلاکهرهوه دهبنیت بۆ ئهوهی بزاین حکومت تا چند دهتوانیت له بهرامبهر گوشاری دهسته بژیره زیانلیکهوتووهکاندا خوی ړابگریت. له حالته توندهکاندا، رهنگه ئهه دۆخه بهرمو پهکهوتنی دامهزراوهي يان سهههلدانی گرژی ئاسايشي سنووردار پروات.

له روانگهی ستراتيجهيهوه، ئهه سيناريویانه تهنيا خوښندنهوهيهک بۆ داهاتوو، نهک پښيبنیهکی ژمارهه؛ چونکه رهوتی گورانکاری له عیراقد زورجار بهنده بهو هاوسهنگيه ورد و ناسکهی هیز که لهناو سيستههکهدا ئامادهيه."

راسپاردهکان

لهسهه بڼهههی ئهه شیکاريپانهی پښتر خراڼه ړوو، ئهه نووسینه کوهملک راسپاردهی کردهی پښکesh دهکات که ئاراستههی خاوهن پښه سههکيهکانی سياسي و کارگيری عیراق و ههريمی کوردستان دهکرين .

له ئاستی حکومتی فیدرالیدا، کاری له پښینهی چاکسازيی له سې ړېرموی جبههجيکاریدا خوی دهبنیتتهوه:

يهکهه، خیراکردنی کاراکردنی پلاتفورمیکی دیجیتالیی يهکگرتوو بۆ سههجهه کرين و گرنهسته حکومتيههکان، که ئهههش تاکه ړيگهيه بۆ سنووردارکردنی دهستتيوهردان و کوتاييهننان بهو پشکه ژیر به ژیرانهی بوونهته مایهه بههههردانی سهروهتی گشتی.

دووهه، پيوسته جبههجيکردنی سيستههی حسابی خهزینهی يهکگرتوو بههیزتر بکريت، تاوهکو پههشوبلاویي دارایی کهه بڼتهوه و چاوديريهکی وردتر لهسهه جوولهی پارهی گشتی ههبنیت.

سښهه، پههپندانی توماريکی نيشتمانیی شهفاف بۆ خاوهنداریتيی راستهقینهی کوپانیاکانه، تاوهکو ريگری له بهکارهينانی کوپانیا ړووپوشهکان له تورمهکانی گندهلی و سپیکردنهوهی پاردها بکريت. له ههمووی گرنکتر، حکومت نابڼت دوسيیه بهرنگار بوونهوهی گندهلی بکاته ئمرازيکی سياسي بۆ يهکلاکردنهوهی هاوکښهکان؛

چونکه ئەزموونی دوو دەیهی رابردوو فیزی کردووین هەر کاتیک ئەم دۆسیهیه له رێرهوی یاسایی خۆی لادا و کهوته خزمەتی مەملەتیی سیاسییەوه، رهوایی خۆی له دەست دەدات و خۆی دەبێتە بەشێک له کێشهکه.

لهسەر ئاستی یاسادانان، پێویسته ئەنجومەنی نوێنهران له قالبی تەقلیدی خۆی دەر بچیت و چاودێری پەرلهمانی لهسەر بودجه و خەرجیی وەزارەتەکان بکاتە کردەیهکی بەردهوام. ئەنجومەنهکه دەبێت به کردەیی پالێشتیی سەر بهخوویی دهسته چاودێرییهکان بکات و له بری سیاسەت، گرنگی به پێداچوونەوهی ورد به یاساكانی پهیوهست به دهستکەوتی نایاسایی بدات.

ههروهها، بهبێ بههیزکردنی میکانیزمهکانی لێپرسینهوهی دامەزراوهیی لهسەر ئاستی وەزارەتەکان، ههموو ههنگاوهکانی تری چاکسازی لاواز ده‌مێننه‌وه و ناتوانن ئهو بنهما متمانەیهی که پێویسته له نێوان حکومرانی و خەڵکدا هه‌بێت، دروست بکهن.

سەر بهخوویی دادگاكان و دهستهی پاكسازی مەرجیکی بنه‌ره‌تییه؛ بۆ ئه‌وهی ئەم دەزگایانه کاریگەرییان هه‌بێت، پێویسته رێرهوی کاری دادوهری له هەر جۆره فشاریکی سیاسی پارێزراو بێت. یه‌کلایه‌کردنه‌وهی دۆسیه گه‌وره‌کانی گه‌ندەلی ده‌بێت خه‌راتر بکریت، چونکه دواکه‌وتنیان متمانە‌ی گشتی لاواز ده‌کات.

له‌ رووی تەکنیکیش‌وه، ده‌بێت ئامرازه‌کانی لێکۆڵینه‌وهی دارایی به‌ تەکنه‌لۆجیای سهرده‌م پهره‌ پێ بدرین و سیسته‌می پاراستنی یاسایی بۆ ئاگادارکەر مه‌کان و شایه‌ت‌حاله‌کان به‌هیز بکریت، چونکه به‌بێ دانیایی یاسایی، کەس ئاماده‌ نابێت زانیاری ورد له‌سەر تۆره‌کانی گه‌ندەلی ئاشکرا بکات.

سه‌بارەت به‌ هه‌رێمی کوردستان، پێویسته هاونا‌هه‌نگی نێوان به‌غدا و هه‌ولێر له‌ دۆسیه‌ هه‌ستیاره‌کاندا -به‌ تابه‌ت نه‌وت و گاز- به‌ شێوه‌یه‌کی ستراتیجی به‌هیز بکریت، چونکه ئەمه‌ خالی وەرچەر خانی متمانە‌ی نێوانیانە. هه‌نگاوی کردەیی بۆ یه‌ک‌خستنی داها‌ته‌ گشتییه‌کان و ئالوگۆری شه‌فافانه‌ی زانیارییه‌ داراییه‌کان ده‌توانێت ئهو که‌لنه‌ متمانە‌یه‌ی هه‌یه‌ پر بکاته‌وه. به‌رێوه‌بردنی ئەم گرژیه‌ فیدرالیانه‌ به‌ شێوه‌یه‌کی دامەزراوه‌یی، ته‌نیا پابه‌ندبوونیکی ده‌ستووری نییه‌، به‌لکو توخمیکی یه‌کلاکەر مه‌یه‌ بۆ جێگیریی نیشتمانی سهرانسه‌ری عێراق.

ئهنجامه‌که ئه‌وه‌یه‌، هه‌رچه‌نده‌ راسپاردەکان زۆر و ئالۆزن، به‌لام چاره‌سه‌ری راسته‌قینه‌ له‌ بوێری سیاسی دایه‌. به‌بێ بریارێکی ئازایانه‌ که نه‌ک ته‌نها ده‌ستگیرکردن، به‌لکو هه‌لته‌کاندنی بناغه‌ی ته‌وافوقی گه‌ندەلکاران بگریته‌وه، ئه‌وا ئەم هه‌لمه‌تانه‌ ته‌نیا ده‌بنه‌ دیمه‌نی کاتی که زۆر زوو له‌ بیر ده‌کرین.

ده‌ره‌نجام

کاتیک که تهماشای ئەمانە هەموو دهمین، دهمکهوێت کهسیاسەت لە عێراقدا ئاوێکە که هەموو کەس دهموێت بە لای خۆیدا رای بکێشێت، ئەزموونی دوو دهمی رابردوی عێراق، وانەیکە تالمان فێر دەکات: کێشەکە هەرگیز لە نەبوونی 'هێز'دا نەبوو، بەڵکو لە نەبوونی توانای گۆڕینی ئەو هێزە بوو بۆ دەسەلاتێکی رەوا، جێگیر و دامەزراوێی که توانای بەردەوامبوونی هەبێت. ئاستەنگی ستراتیجیی ئێستای عێراق، تەنها گەڕاندنەوی قۆرخکاری هێز نییە، بەڵکو دووبارە بنیاتنانەوی متمانەییە بە خودی سیستەمدا.

دەسەلات تەنیا کاتیک نابێتە ناوەندی راستەقینەیی دەسەلات که لە رووی سەربازییە بەهێزترینە، بەڵکو کاتیک ئەو چوارچێوە دەبێت که تێیدا رێکخستنی بەرژمەندییەکان و یەکلەکردنەوی مەلانیکان، بۆ هەموو لایەنەکان 'کەم‌تیچوتر' و 'رەواتر' بێت.

رەنگە پرسیارە گرنگەکە ئەو نەبێت که ئایا عێراق ساتیکێ هاشوێوی مۆدیلی سعودیە دەبینێت، بەڵکو ئەوێ: ئایا دەتوانێت مۆدیلیکی تایبەت بە خۆی بۆ بنیاتنانیان دابڕێژێت، بۆ ئەوی ئەو هاشەنگییە ورد و ناسکەیی که جێگیرییەکی پاراستوو، تیک بەدات؟

داهاتووی عێراق تەنیا لەلایەن هاشەنگیی هێزەکانە دیاری ناکرێت، بەڵکو ئەوێ کێ سەرکەوتوو دەبێت عێراقییەکان قایل بکات که دەسەلات 'لایەنیک' نییە لە مەلانیکاندا، بەڵکو تاکە چوارچێوەی رەوا یە بۆ بەرێوەبردنی کۆمەڵگە.

تەنیا لەو خالەدا دەتوانرێت بوترێت که حکومەت نەک تەنیا دەسەلاتەکی، بەڵکو رەوا ییەکەشی گەڕاندوو تەو. ئەنجامەکە ئەوێ، گەورەترین ئالنگاریی بەردەم عێراق، پرکردنەوی ئەو بۆشایییە گەورەییە که لە نیوان 'دەقە یاساییەکان' و 'واقیعی بەرێوەبردن'دا دروست بوو؛ ئەگەر حکومەت نەتوانێت ئەو متمانەیی بگێڕێتەو که لە دوای ٢٠٠٣-هە لەکیس چوو، ئەوا دەسەلاتی ناوەندی دەبێتە قالیکی بەتال که بە هەر بایەکی سیاسی، بە ئاسانی هەڵتەکێت."

هەڵسەنگاندنی ستراتیجی کۆتایی

کاتیک هەڵسەنگاندن بۆ داهاتووی عێراق دهمین، واقیعیەکە پێمان دەلێت که بەغدا لە ئایندەییەکی نزیکدا ناتوانێت دەسەلاتێکی ناوەندی رەوا بەدەست بهێنێت؛ ئەو جۆرەیی لە مۆدیلی سعودیەدا دەبینین لەم خالەدا مەحالە. رێرەوی واقیعیتر ئەوێ که دەسەلات تەنیا لە بوارە دیاریکراوەکاندا هەزموونی خۆی فراوان دەکات، لە کاتیکدا ناچارە لە بوارەکانی دیکەدا بەردەوام لەگەڵ تۆرمەکانی کاریگەریدا لە 'دانوستان و سازش'دا بێت.

ئەمەش دەمانباتە سەر پرسیاریکی قوولتر: پرسەکە تەنیا لەوێ نییە کێ خاوەنی ئامرازەکانی هێزە، بەڵکو لەوێایە کێ دەتوانێت رەوا یی مسۆگەر بکات. دەسەلات بە هێز و زۆرمەلی دهمرێت بۆ ساتیک بەسەپێرێت، رەوا یی شتیکی

دیکهیه؛ رهوایی تهنیا کاتیک دروست دهییت که هاوولاتی و وهبرهینهر ههست بکن پنابردن بۆ دهسهلات، کهمچیووتر و بهسوودتره له خۆلادان لئی.

جهوههری ناستهنگهکهی عیراق ههر خالهدایه: نهمرۆ عیراق تهنیا له شهری کۆکردنهوهی هیزدا نییه، بهلکو له شهریکی قوولتردایه بۆ داکوتانی رهوایی حکومهت وهک تاکه سهراچاوهی بالادهست. نهگهر سیستههمهکه نهتوانیت نهم رهواییه لهناو کۆمهنگه و دامهزراوهکاندا بهدهست بهییت، نهوا ههر ههولیکی ناوهندیکردنهوهی دهسهلات، تهنها وهک ریشوینیکی کاتی دهمینیتیه که ناتوانیت کۆتایی بهو ئالوزیه بنیاتییانه بهییت که دوو دهیهیه سییهری بهسهر نهم ولاتهدا کیشاوه.

سهراچاوهکان

Abdul-Jabbar, F. (2003) *The Shi'ite Movement in Iraq*. London: Saqi Books.

Associated Press (2026) *Iraq political arrests: Analysing the latest security shifts in Baghdad*. Available at: <https://apnews.com>.

Constitution of the Republic of Iraq (2005) *Constitution of the Republic of Iraq*. Baghdad: Iraqi Gazette.

Dodge, T. (2012) *Iraq: From War to a New Authoritarianism*. Adelphi Series. London: International Institute for Strategic Studies.

Dodge, T. (2022) *The Failure of the Iraqi State: From State-Building to Political Settlement*. Oxford: Oxford University Press.

Hasan, H. (2023) *Iraq's Political Order After Protest: The Struggle for State Legitimacy*. Beirut: Carnegie Middle East Center.

International Crisis Group (2020) *Iraq's Financial Crisis: The Cost of Corruption and Political Dysfunction*. Brussels: International Crisis Group.

International Crisis Group (2024) *Iraq's Tishreen Legacy and State Fragility*. Brussels: International Crisis Group.

International Institute for Strategic Studies (2025) *Regional Security Outlook: Iraq and the Balance of Power*. London: International Institute for Strategic Studies.

International Monetary Fund (2025) *Iraq: Article IV Consultation Staff Report*. Washington, DC: International Monetary Fund.

Law No. 30 of 2011 (2011) *Integrity Commission and Illicit Gains Law*. Baghdad: Iraqi Gazette.

Mansour, R. (2017) *Iraq after the Fall of ISIS: The Search for State Stability*. London: Chatham House.

Mansour, R. (2021) *The Neutrality Trap: Disrupting the Iraqi State*. London: Chatham House.

Middle East Institute (2025) *Strategic Assessments of Iraq*. Washington, DC: Middle East Institute.

Reuters (2026) *Deepening anti-corruption crackdown in Baghdad: Political implications*. Available at: <https://www.reuters.com>.

Supreme Federal Court of Iraq (2021–2026) *Judicial Rulings and Constitutional Interpretations Regarding State Institutions*. Baghdad: Supreme Federal Court Archive.

World Bank (2025) *Iraq Economic Monitor: Navigating the Fiscal Challenges*. Washington, DC: World Bank.

Zubaida, S. (2004) *Political Power and the Struggle for Statehood in Iraq*. Cambridge: Cambridge University Press.